

КОНЦЕПЦІЯ СОМАТИЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ

Здреник Іванна Василівна,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії права,
конституційного та приватного права
Львівського державного університету внутрішніх справ
ivanka.bagan@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8645-0701>*

Здреник І. В. Концепція соматичних прав людини: теоретико-правові підходи до розуміння.

У статті розкрити сучасні теоретико-правові підходи до розуміння концепції соматичних прав людини у пострадянській науковій доктрині. Особливістю соматичних прав людини нині є і той факт, що вони представляють собою відкриту систему, йдеться про існуючу на сучасному розвитку суспільства множинну маніпуляцій з власним тілом, спектр яких значною мірою залежить від новітніх досягнень науки й техніки.

Визначено соматичні права як групу новітніх прав четвертого покоління, що пов'язані з тілесністю людини та полягають у можливості реалізації особистої волі людини щодо її цілісного тіла, певного органу чи органів, тканин та біологічних компонентів, які вже відмежовані від тіла, а також можливості щодо варіації, естетичного удосконалення зовнішності (хірургічних і будь-яких інших бодімодіфікацій), видозміни своєї тілесності (тобто правове закріплення власності на своє тіло). На основі проаналізованих теоретико-правових підходів серед соматичних прав виокремлено загальноновизнані права людини та низку спірних прав, щодо яких вчені та міжнародне співтовариство дотепер не виробило спільного бачення.

Висновується, що у сучасній правовій доктрині простежується становлення групи соматичних прав, однак вона потребує чіткої науково сформованої структури. Також для регулювання правових відносин у цій галузі повинні бути вироблені певні принципи, стандарти та методи.

Ключові слова: права та свободи людини, соматичні права людини, концепція соматичних прав людини, правова доктрина, тілесність людини, правове регулювання, теоретико-правові підходи.

Zdrenik I.V. The concept of somatic human rights: theoretical and legal approaches to understanding.

The article reveals modern theoretical and legal approaches to understanding the concept of somatic human rights in post-Soviet scientific doctrine. The peculiarity of somatic human rights today is the fact that they are an open system, it is about the existing in the modern development of society many manipulations with their own body, the range of which depends largely on the latest advances in science and technology.

Somatic rights are defined as a group of new fourth-generation rights related to the human body and consist in the possibility of exercising a person's personal will in relation to his whole body, certain organ or organs, tissues and biological components that are already separated from the body. variations, aesthetic improvement of appearance (surgical and any other body modifications), changes in their physicality (ie legal consolidation of ownership of their body). On the basis of the analyzed theoretical and legal approaches, among the somatic rights, universally recognized human rights and a number of controversial rights have been singled out, on which scientists and the international community have not yet developed a common vision.

It is concluded that the formation of a group of somatic rights can be traced in modern legal doctrine, but it requires a clear scientifically formed structure. Certain principles, standards and methods must also be developed to regulate legal relations in this area.

Key words: human rights and freedoms, somatic human rights, concept of somatic human rights, legal doctrine, human corporeality, legal regulation, theoretical and legal approaches.

Постановка проблеми. Певною «революцією» у правовому житті кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст. стало формування концепції соматичних прав людини, що стосуються повноважень людини на розпорядження власним тілом. Сучасна юриспруденція, як вітчизняна, так і зарубіжна, на жаль, не має сформованої та загальноприйнятої концепції соматичних прав як різновиду «нових» прав людини. Специфіка означеного виду прав людини полягає в тому, що їх формування, легітимізація у модерному правовому просторі детермінована істотними світоглядними зрушеннями (передусім у межах європейської культури). Особливістю соматичних прав людини нині є і той факт, що вони представляють собою відкриту систему, йдеться про існуючу на сучасному розвитку соціуму множинну маніпуляцій з особним тілом, спектр яких значною мірою залежить від новітніх поступів науки й техніки.

Аналіз дослідження проблеми. Теоретичні, конституційно-правові та галузеві проблеми соматичних прав людини розглядалась у працях А. Абашидзе, А. Ковлера, В. Завальнюка, Ю. Дмитрієва, О. Старовойтової, М. Лаврика, А. Дерипаски, О. Капінус, Т. Тарахонич, А. Цалієва та О. Сланова, О. Шишки, С. Стеценка, І. Сенюти, А. Фальковського та ін. Серед останніх наукових розвідок слід відзначити праці таких українських дослідників як В. Вовк, М. Громовчука, К. Ксьонзик, М. Маринів, Т. Михайліної, Ю. Турянського, Р. Хажинського та інших. Попри те, що соматичні права привертають все частіше увагу авторів проблема їх вивчення і надалі залишається актуальною з огляду на відсутність загальновизнаного їх поняття.

Мета статті – розкрити сучасні теоретико-правові підходи до розуміння концепції соматичних прав людини у пострадянській науковій доктрині.

Виклад основного матеріалу. До розуміння соматичних прав людини вчені у своїх працях пропонують різні дефініції. Засновником теорії соматичних (особистісних) прав вважається В. Крусс, що виводить їх із світоглядної впевненості у «праві» людини самостійно розпоряджатися своїм тілом: здійснювати його «модернізацію», «реставрацію», і навіть «фундаментальну реконструкцію», змінювати функціональні можливості організму та розширювати їх техніко-агрегатними чи медикаментозними засобами. Ці права мають суто особистісний характер, а тому і пропонує визначувати їх як «соматичні» (з грец. «soma» – тіло) [1, с. 43]. Надалі вчений застосовує лише термін соматичні права та розвиває її з позицій філософії права та конституційного права.

Запропонована В. Круссом теорія викликала у юридичній спільноті певний резонанс, яка частиною науковців підтримується, іншою – гостро критикується. Тому не існує єдиного визначення та переліку соматичних прав людини, позаяк дана концепція не є усталеною ні в національній, ні в західній доктрині міжнародного права.

Так, А. Ковлер у своєму підручнику «Антропология права» називає дані права «особистісними» [2, с. 425–443]. Вчені М. Авдесенкова та Ю. Дмитрієв у правовому статусі людини визнають такі особливі особистісні права, проте обґрунтовують їх як «право на фізичну свободу», а також зауважують, що «для цілей практичного застосування конституційних норм доцільнішим є встановлення широкіх суб'єктивних прав про те, щоб розподіл їх у більш особистісні визначався як Конституцією, так і чинним законодавством» [3, с. 21].

М. Лаврік у своїх наукових розвідках переконує, що «соматичні права людини» полісемантичними та може використовувати у кількох значеннях: по-перше, у людині досить важко розмежувати біологічне та культурологічне, а також зважаючи на те, що поняття прав людини використовується в загально гуманітарному значенні, то звідси категорію соматичних прав людини можна застосовувати у найширшому аспекті для позначення будь-яких дискусій щодо тілесності людини з позиції прав людини; по-друге, соматичні права людини можуть означати різні претензії правового характеру людини до суспільства стосовно незалежного, вільного розпорядження (чи користування) власною тілесністю (власне, на основі аналогічного розуміння була створена теорія В. Крусса); по-третє, у вузькому правовому переконанні під соматичними правами людини слід розуміти визнану державою та суспільством допустимість певної поведінки, що полягає у можливості людини розпоряджатися власним тілом (тобто, це соматичні вимоги, що отримали визнання суспільства та правове закріплення. [4, с. 23].

О. Нестерова також у своїх працях використовує поняття «соматичні права» та «особистісні права» як синонімічні. Вчена визначає, «соматичні (особистісні) права як комплекс прав людини, цілеспрямованих на досягнення максимально високого рівня духовного та фізичного здоров'я, що включає право вільно та відповідально приймати рішення стосовно власного тіла та свого життя за допомогою досягнень медицини і техніки, і який відображає рівень розвитку держави і суспільства загалом» [5, с. 22].

Вчені А. Абашидзе та А. Солнцев визначають теоретичну розробку соматичних прав людини як «захист прав людини у сфері біоетики», «права людини та розвиток біології й медицини» [6, с. 23].

О. Старовойтова зазначає, що у системі прав людини і громадянина можна виокремити групу таких прав, які пов'язані із правом людини розпоряджатися своїм тілом, до яких відносить: право на трансплантацію

органів і тканин; право на аборт; клонування; штучне репродукування; право розпоряджатися життям власного тіла, окрім цього пропонує виокремити окремий напрям у правничій науці як «правова соматологія» для позначення всього комплексу проблем, пов'язаних з правовою регламентацією соматичних прав людини [7, с. 66]. Окрім того, вузько-юридичне розуміння соматичних прав людини є «дозволеною» державою через процедуру формального оформлення можливістю розпоряджатися своїм тілом, а це в межах континентальної правової сім'ї уможливило регулювання питань, пов'язаних з власним тілом людини, різними галузями права: конституційним, адміністративним, кримінальним, цивільним правом. Чинне право прагне врегулювати «питання тіла», у яких висока ймовірність зловживань і можливість соціальної небезпеки (чорна трансплантологія, евтаназія, зміна статі тощо).

О. Сланов визначає соматичні права через поняття «свободи самовизначення при вирішенні питання, пов'язаного з реалізацією права на смерть, життя, зміну статі, одностатевий шлюб, трансплантацію органів і тканин, штучне репродукування, стерилізацію, аборт, проституцію, вживання наркотичних і психотропних засобів, клонування, евтаназію, страту і т.п.» [8, с. 60].

Вітчизняні вчені стверджують, що поява нового покоління прав людини – соматичних прав – є об'єктивною закономірністю. Так, І. Мар'юк у своєму дослідженні використовує два терміни як синонімічні «біологічні або соматичні права людини». Авторка зазначає, що «соматичні права здебільшого є особистим немайновим правом особи, яке направлено на охорону та реалізацію права особи на будь-які дії зі своїм тілом, але ті дії, які не заборонені законом. Інші права, що складають зміст соматичних прав, за своєю природою не мають суто правового характеру, а є більш суб'єктивно-оціночним правом, а не об'єктивно-оціночним, тобто суб'єктивним правом фізичної особи» [9, с. 139]. До соматичних прав людини дослідниця відносить: право на життя; право на цілісність особистості (фізичну та психічну цілісність); права на зовнішність; права на донорство; сексуальні права людини; репродуктивні права людини; право на зміну (корекцію) статі; право на клонування; право на лікування свого тіла; право на розпорядження своїм тілом.

М. Тиріна виділяє таку категорію як «біологічні права людини, які визначаються біологічною структурою організму людини, його біологічними потребами, охоплюють та сприяють розвитку життєво важливої природи людини». До них вона відносить: право на життя як базове підґрунтя для всіх інших прав; право на сон; право на безпечне для життя та здоров'я довкілля; право на споживання безпечних продуктів; право на захист психіки; право на самозбереження в природному вигляді; право на зачаття потомства; свободу розпорядження собою, зокрема – тілом, вибору життєдіяльності, чоловіка чи дружини, самостійного вибору кількості дітей тощо; право людини відносно її органів та тканин; репродуктивні права; право на недоторканість її геномного набору, на заваді чому стоять клонування, експериментування, використання стовбурових клітин, що одночасно може перешкоджати праву ембріона на життя та інші подібні права [10, с. 158].

На думку Ю. Турянського, соматичні права охоплюють такі сфери правового регулювання: 1) новітні права, що надають нові можливості щодо покращення життя та здоров'я людини та пов'язані з її тілом (трансплантація, клонування, репродуктивні технології боротьби з безпліддям); 2) біотехнології споживання та фармації (генетично модифіковані продукти, медичні засоби нового покоління); 3) правове регулювання військових і терористичних засобів (біологічна, генетична та іншого виду новітня зброя) [11, с. 112].

Згідно позиції М. Громовчук соматичні права людини є особистісними (суб'єктивними) правами людини (не держави, не суспільства, не релігії), позаяк вони пов'язані з її приватним та інтимним життям, мають природне походження, виникають із народження людини і є невідчужуваними. Також дослідниця наголошує, що доцільно застосовувати саме термін «соматичні права», а не «особистісні», з огляду на безпеку можливого плюралізму в соціально-гуманітарному знанні й термінологічну подібність визначень «особистісні» права з «особистими» правами людини, а також тому, що обґрунтовуючи правову науковість терміну «особистісні» права, основне смислове навантаження полягає саме в слові «особистість»; це права, які мають індивідуальний, «суто особистісний характер» [12, с. 23].

З позиції філософії права В. Вовк зауважує, що соматичні права є квінтесенцією реабілітації статусу тіла людини й водночас маніфестом права конкретної людини на своє тіло – на самовласність, що означає, що кожна людина є власником свого тіла та може розпоряджатися ним. Тобто, соматичні права є правом на маніпуляції з власною тілесною субстанцією, питання якого перебувають в царині юридичної антропології, а в юридичній площині соматичні права – гарантовані можливості конкретних поведінкових актів щодо власного тіла [13, с. 70].

Поняття «соматичні права людини» у зарубіжній правовій науці як правило не використовується, а розглядається в аспекті співвідношення «прав людини та біомедицини», «прав людини та біоетики», «людської гідності в біоетиці та біоправі» тощо, проте це є предметом окремого дослідження.

Для кращого розуміння поняття соматичних прав, варто розглянути найбільш обговорювані права, які відносять до соматичних. Зауважимо, що повного зведеного переліку соматичних прав немає, як у теорії,

так і в офіційних джерелах. Так, до переліку соматичних прав В. Крусс до них відносить: право на смерть; право на зміну статі; право на гомосексуальні контакти; право на трансплантацію органів; право на вживання наркотиків або психотропних засобів; право на штучну репродукцію, стерилізацію, аборт; право на клонування; право на віртуальне моделювання, у сенсі повноправного утвердження себе в неметричній формі об'єктивного існування [1, с. 48].

М. Лаврик розробив більш ґрунтовнішу класифікацію соматичних прав людини, до якої належить: право на смерть; права людини щодо її органів і тканин; сексуальні права людини (можливість шукати, одержувати та передавати інформацію, що стосується сексуальності; сексуальна освіта; вибір партнера; можливість вирішувати, бути людині сексуально активним чи ні; самостійно вирішувати питання про добровільні сексуальні контакти, вступ у шлюб; питання про легалізацію проституції; оборот порнографічної продукції та правове регулювання становища сексуальних меншин); репродуктивні права людини (позитивного характеру: штучне запліднення, та негативного характеру: аборт, стерилізація, контрацепція); право на зміну статі. Разом з тим вчений зауважує, що недоцільно є полемізувати про «право на клонування», позаяк воно є заборонене вітчизняним законодавством, а питання про віртуальне моделювання поки не гостро стоїть перед правничою наукою [4, с. 24].

Таким чином, основується на проаналізовані нами теоретико-правові підходи серед соматичних прав можна виокремити загально визнані права людини та низку спірних прав, щодо яких вчені та міжнародне співтовариство дотепер не виробило спільного бачення. Зокрема, до загально визнаних прав, які є передумовою та основою становлення соматичних прав, можна віднести такі: право на життя; право на повагу до гідності; право на особисту недоторканність; право на свободу від катувань; право на користування здобутками науково-технічного прогресу.

До загально визнаних соматичних прав людини ми пропонуємо віднести наступні права: право на тілесну цілісність; право на захист від неправомірного втручання у біологічну природу; право на донорство клітин і тканин та ін..

До спірних соматичних прав людини ми пропонуємо віднести такі права: право на смерть (самогубство та евтаназія); право розпоряджатися своїм тілом після смерті; право на генну терапію; право на використання стовбурових клітин; право на віртуальне моделювання; права, пов'язані із впровадженням ІКТ до тіла людини; репродуктивні права людини (позитивного характеру – штучне запліднення та негативного характеру – аборт, стерилізація); право на зміну статі; право не давати згоду на обробку та збереження особистих біологічних даних владою; право на вживання наркотиків та психотропних речовин; право на винагороду за користування власним тілом; право на зміну статі; право на клонування як всього організму, так й окремих його органів та ін.

Висновки. Отже, соматичні права – це група новітніх прав четвертого покоління, що пов'язані з тілесністю людини та полягають у можливості реалізації особистої волі людини щодо її цілісного тіла, певного органу чи органів, тканин та біологічних компонентів, які вже відмежовані від тіла, а також можливості щодо варіації, естетичного удосконалення зовнішності (хірургічних і будь-яких інших бодімодіфікацій), видозміни своєї тілесності (тобто правове закріплення власності на своє тіло).

Висновується, що у сучасній правовій доктрині простежується становлення групи соматичних прав, однак вона потребує чіткої науково сформованої структури. Також для регулювання правових відносин у цій галузі повинні бути вироблені певні принципи, стандарти та методи. Нині правові стандарти прав людини в сфері соматичних прав перебувають на стадії формування, невирішеним залишається питання меж та імперативності відповідного правового (зокрема, і міжнародно-правового) втручання.

Список використаних джерел:

1. Крусс В. И. Личностные («соматические») права человека в конституционном и философско-правовом измерении: к постановке проблемы. *Государство и право*. 2000. № 10. С. 43–50.
2. Ковлер А. И. Антропология права: учебник для вузов. Москва: Норма: ИНФРА-М, 2020. 480 с.
3. Авдеенкова М. П., Дмитриев Ю. А. Право на физическую свободу. *Государство и право*. 2005. № 3. С. 19–23.
4. Лаврик М. К теории соматических прав человека. *Сибирский юридический вестник*. 2005. Вып. 3. С. 16–26.
5. Нестерова Е. Понятие и юридико-социальная сущность соматических прав человека. *Социально-экономические явления и процессы*. 2011. Вып. 7. 225 с.
6. Абашидзе А., Солнцев А. Новое поколение прав человека: соматические права человека. *Московский журнал международного права*. 2009. Вып. 1(73). С. 69–82.
7. Старовойтова О. Юридический механизм реализации и защиты соматических прав человека и гражданина в Российской Федерации: историко-правовой и теоретический анализ. Дис. ... д-ра юрид. наук. Санкт-Петербург.

2006. 453 с.

8. Сланов О. Становление социологической концепции соматических прав и ее влияние на либерализацию российского законодательства, регулирующего оказание возмездных услуг сексуального характера. *Политика и общество: научный гуманитарный журнал*. 2008. Вып. 6. С. 59–63.

9. Мар'юк І. Захист соматичних прав людини в українському законодавстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія Право*. 2016. Вип. 40. С. 138–141.

10. Тиріна М.П. Біологічні права та свободи людини у сучасному законодавстві: аналіз міжнародно-правового регулюванні. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право*. 2012. Вип.3–4. С. 154–165.

11. Турянський Ю.І. Соматичні права як новітня юридична категорія. *Право і суспільство*. 2020. Вип. 1. С. 110–115.

12. Громовчук М. В. Реалізація та захист соматичних прав людини у процесі біомедичних досліджень: релігійний та правовий аспект: авт. дис. на зд. наук. ст. д. ю. н. Ужгород, 2021. 37 с.

13. Вовк В.М. Соматичні права як кластер юридичних гарантій «самовласності» в контексті трансгуманізму. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 2 (20). С. 68–72.